

ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНИ НОРМИ, КОИТО ВЪЗПРЕПЯТСТВАТ ДОСТЪПА НА РОМСКИТЕ МОМИЧЕТА ДО ОБРАЗОВАНИЕ

РЕЗЮМЕ НА ДОКЛАДА

unite for
children

unicef

Настоящият доклад е изготвен по задание на УНИЦЕФ България от д-р София Захова.

Изказаните в него становища и мнения са отговорност единствено на авторите и не отразяват непременно мненията и политиките на УНИЦЕФ. Докладът следва да бъде цитиран при всяко преиздаване на материала – целия или части от него.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНИ НОРМИ, КОИТО ВЪЗПРЕПЯТСТВАТ ДОСТЪПА НА РОМСКИТЕ МОМИЧЕТА ДО ОБРАЗОВАНИЕ

© 2016 Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ)
Февруари 2016

ISBN 978-954-92855-5-0

Изисква се разрешение за възпроизвеждане на текстове от тази публикация. Моля, свържете се с отдел „Комуникации“, УНИЦЕФ България, тел: 02/ 9696 208

Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ)
Бул. „Ал. Дондуков“ № 87, ет. 2
София 1504, България

Снимка на заглавната страница: © UNICEF Bulgaria/Noorani/2015
За повече информация, моля посетете страницата на УНИЦЕФ България на www.unicef.bg

ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНИ НОРМИ, КОИТО ВЪЗПРЕПЯТСТВАТ ДОСТЪПА НА РОМСКИТЕ МОМИЧЕТАТА ДО ОБРАЗОВАНИЕ

Настоящото резюме обобщава основните изводи от доклада „Социални норми в ромските общности, които възпрепятстват достъпа на момичетата до образование и особено до средно образование“, изготвен по поръчка на УНИЦЕФ – България от д-р София Захова. Докладът се базира на изследване на модели на поведение, наложени от соционормативната система на ромските общности, които имат отношение към образованието и отпадането от училище на ромските момичета. Изследването съчетава количествени и качествени методи и протича в две фази: 1) документален анализ на съществуващи доклади, изследвания, статистически данни и стратегически документи; 2) теренно проучване сред ромски общности в областите Монтана, Сливен и Шумен, и интервюта с ромски активисти и експерти в сферата на образованието и културата на ромите. Проведени са 25 групови срещи с общо 110 момичета и момчета на възраст между 15 и 20 години, 169 срещи-разговори в ромските общности (с омъжени преди да навършат пълнолетие момичета, семейства от различни ромски групи, жени от различни генерации, студенти роми) и 47 интервюта с експерти и ромски активисти. Резултатите от изследването имат за цел да залегнат в основата на серия от подкрепящи дейности и превантивни мерки, които ще допринесат за намаляване на отпадането от училище и повишаване на образователното ниво сред ромските момичета.

Общи тенденции

През последните 15 години се повишава образователното ниво на ромските момичета, включително сред сключилите детски брак. Намалява броят на детските бракове и ранни раждания като абсолютна стойност и като процент от всички бракове и раждания в страната. През 2001 г. 6181 момичета под 18-години са в съжителство, като 2283 от тях са под 16 години. За десет години броят на 18 годишните момичета в съжителство намалява с около 30% и през 2011 г. те са 4334. Намаляването при 16 годишните в съжителство е над 33% - те са 1505 през 2011 г. Броят на майките на възраст под 16 и под 18 години родили първо дете намалява също през последните години, тенденция обяснима с намаляване на броя на детските бракове и съжителства. През 2013 г. 2705 момичета под 18 години са родили първо дете, 790 от които са под 16 години.¹ Макар също да намалява, остава висок броят на непълнолетните момичетата, родили второ и трето дете.

54% от непълнолетните момичета, при които е настъпила женитба, са само с начално или по-ниско образование. Отбелязва се положителна тенденция на нарастване на завършилите основно образование. Сред момичетата в съжителство без брак под 16 години процентът на завършили основно образование през 2001 г. е 23,5%, а през 2011 г. нараства на 27,5%. Сред 18 годишните 42% имат основно образование през 2001 г., а през 2011 г. този процент е 45%.

Детският брак е честа, но не единствена причина за отпадане от училище на ромските момичетата. Броят на отпадналите момичета е значително по-висок от броя на сключи-

¹ Предоставените от НСИ данни за съжителства без брак на момичета под 16 и под 18 навършени години не съдържат етнически профил на момичетата, и затова ние ще ги анализираме с оглед на общите тенденции, приемайки, че значителна част от тях се отнасят за ромски момичета. Сред тях, според експертни оценки, детските бракове и раждания са в пъти по-чести, отколкото при останалите етнически общности.

лите детски брак. Изследвания върху образователния статус на ромите и образователните нагласи сред ромската общност разкриват, че докато за по-възрастното поколение сключването на брак е било основна причина за отпадане от училище, то през последните две десетилетия на предни позиции са проблеми, свързани със социалноикономическото положение на семейството и липсата на средства, ниското ниво на образование и слаба заинтересованост от страна на родителите, като причините са взаимосвързани. Някои момичета отпадат преди завършване на основно образование, поради очакване за брак. Отпадането след основно образование пък при други е свързано не с брак, а с притеснения на родителите за продължаване на образованието в друго населено място.

Не съществува един общ „ромски“ модел по отношение на брачна възраст и ниво на образование. Сред различните ромски групи има най-общо три модела: първи, при който масовата практика в групата е момичетата да се задомиават във възрастта между 12 и 15 години, като 8 клас е максималното ниво на образование, което може да бъде постигнато (но не от всички момичета); втори, при който завършването на основно образование е норма, възможно е и записване на средно образование, а възрастта след навършване на 16 години е приемлива за сключване на брак и трети, при който завършването на средно образование е образователният минимум и най-общо казано брачните тенденции не се различават от тези на заобикалящото население. Затова е важно мерките, които се прилагат на местно ниво да бъдат базирани на добро познаване и картографиране на конкретната ситуация и проблеми на ромската група.

Също така няма и един общ възглед сред ромите в България по отношение на задължителното образование на децата и в частност на момичетата. По-голяма част от ромите ценят образованието и осъзнават, че то дава възможности за по-добър живот. Но друга част не възприемат образованието до 16 години като задължително. Липсата на утвърдени модели в семейството и общността за получаване на по-висока степен на образование, обаче, пречат на реализиране на правото на образование сред групите, които не гледат на него като социален капитал за по-добра реализация на децата си.

В наши дни повечето ромски момичета сключват брак след навършване на пълнолетие. Достъпът до образование за момичетата не е свързан само с детските бракове или етнокултурата на ромските общности, но и с някои по-обща проблеми и тенденции в макрообществото. Това са проблемите на образователната система като липсата на средни училища в населеното място; ниското ниво на образование в „циганските“ училища, което демотивира учениците и родителите; липсата на извънкласни дейности; цялостната девалвация на образованието в страната. Масовата безработица и дискриминацията по признак на етнически произход при кандидатстване за работа са също причини за слабата заинтересованост и мотивация на родители и деца.

1. Социални норми в ромските общности, свързани с детските бракове

Изискването за запазване на виргиналния статус (честта, девствеността, моминството) на булката е основната норма, с която е свързан детският брак при ромите. В общностите, практикуващи детски бракове, съществува схващането, че с влизането в полова зрялост на момичето нейната девственост може да бъде отнета и затова то може/трябва да бъде задомено.

Изискването за честта на момичето не е ромска традиция *per se*, но тя се схваща от ромите като важен дял от идентич-

ността им. Нормата за девственост на момичето продължава да се възприема от ромите като основен етноразграничителен маркер на идентичност, отделящ ги от останалите общности. Поставянето на знак за равенство между брак в детска възраст и изискването за девственост води до грешното схващане, че детският брак е ромска традиция и норма в ромската култура.

В почти всички групи нормата за девственост се спазва и при покачване на възрастта за женитба. Ако цялата група практикува късна брачна възраст, в общността рядко съществуват съмнения за честта на момичетата. В някои групи, като например *калайджи* в Северозападна България, нормата за девственост постепенно отмира, при други, като например *байчари* в Сливен, нормата съществува, макар да е нарушавана от младежите с предбрачно общуване.

Посещението на училище в някои общности се свързва с риск за опазването на честта на момичето и затова е общностно приемливо образованието ѝ да се прекрати още в прогимназиалния курс.

2. Ключови актьори и фактори, допринасящи за поддържане практиката на детските бракове и техните вариации в зависимост от ромската група

Ромите в България биват класифицирани като *междугрупова етническа общност*,² съставена от групи, метагрупови обединения и субгрупи със своя идентичност. На първо място сред социокултурните фактори, влияещи върху практикуване на детските бракове и нивото на образование на момичетата е груповата принадлежност. Други фактори, които са от значение и допринасят за разликата в модели и практики по отношение на образование и брачна възраст, при еднаква груповая принадлежност са: типът населено място (голям град, малък град, село), живот и обучение в сегрегирани квартали, образование на родителите и широкия семеен кръг, мобилност на семейството и живот сред макрообществото, финансово състояние на семейството, наличието на активна общностна организация.

Практиката на детските бракове е най-масова сред различни групи, спадащи към *хоракане рома* и *миллет* в Източна България, наричани от околното население турски цигани, особено тези, които живеят компактно в махали в големи градове и села. Данните от последните две преброявания потвърждават, че най-висок е броят на непълнолетните момичета-

² Марушиакова, Е., Попов, В. 1993. *Циганите в България*. София: Клуб '90.

та в съжителство в областите, където преобладават точно тези ромски общности - Бургас, Варна, Пазарджик, Пловдив, Сливен, Стара Загора и Хасково. Там живеят повече от половината от момичетата в съжителство под 16-годишна възраст и под 18-годишна възраст. Сред момичетата единственият възможен хоризонт за реализация е сключването на ранен брак, тъй като в групите липсват други модели на поведение за младите момичета. При тези групи владението на български от страна на децата е проблем през целия процес на обучение и също допринася за слабата им мотивация.

Затвореността на ромската група по отношение на останалите общности и макрообществото също влияят в полза на запазване на нормите. Нисък е образователният статус на момичетата при калдарашите, при които по принцип нивото на обществена интеграция е най-слабо, без това да има връзка с икономическия статус на групата. През последните години и при тази група се наблюдават положителни тенденции на завършване средно образование. Единици завършват висше образование, но обикновено този избор ги лишава от възможността за задомиране в рамките на общността.

Консервативен фактор за групите, които практикуват детски бракове е животът в големите сегрегирани ромски квартали в по-големите градове на страната. При тях брачната възраст се променя по-бавно в сравнение с ромските общности в по-малките градове и села. В компактни сегрегирани махали, където ромите живеят в социалноикономическа изолация и няма дейности на общностни организации в подкрепа на образование на децата, момичета отпадат в прогимназиалния курс в очакване на сключване на брак.

В по-малките градове и села общностите се оказват по-отворени към промени. При тях по-динамично се покачва брачната възраст и се променят възгледите по отношение на образованието на момичетата. **В селата, обаче, се наблюдават проблеми свързани с достъпа до образование, като липсата на средства или липсата на средно училище в населеното място.** Там отпадането на момичета след завършване на основно образование настъпва поради етнокултурни (свързани със страх от загуба на девствеността при обучение в друго населено място) или икономически причини (липса на средства за издръжка).

Обикновено жената е консервативният елемент в групата, носител и пазител на социалните норми, но също и факторът, през който може да навлезе промяната. Бабите и майките подготвят момичетата да запазят честта си (респективно честта на семейството). Те възпитават и въвеждат децата (момичета и момчета) в нормите на общността и ги напътстват как и кога да направят брачния си избор. При групите, при които се практикуват ранните бракове, остава основна ролята на майките или бабите на момчетата при вземане на решение за брачен партньор.

Колкото по-ранна е възрастта за брак, толкова по-голяма е ролята на възрастното поколение при решението за женитба. Покачването на възрастта обикновено е съпроводено както с по-високо ниво на образование, така и с нарастване на значението на индивидуалното решение при избор на брачен партньор.

Масовата практика в групата се възприема като общностна норма и референт за поведението на всеки член на групата. Т.е. всеки член е консервативен носител на нормите, които са особено важни за идентичността на групата. Живеейки сред общност, за която ранният брак е практика и при липса на други налични модели на житейска реализация извън създаването на семейство в детска възраст, момичетата и младежите възпроизвеждат и до-

принасят за поддържане на тази практика. **Затова е важна работата с всички членове на общността от всички полове и генерации.**

Като консервативен фактор може да бъде определена липсата на референтни модели на образовани момичета в семейството или в общността. Правилото за връзката на нивото образованието на родителите с образователните им нагласи важи и при ромите – по-ниското образование на родителите може да доведе до липса на мотивация за по-високо ниво на образование на децата. Въпреки че много необразовани родители подкрепят и стимулират децата си да учат, при липсата на утвърдени модели продължаването на образованието се оставя до индивидуалното желание на самото момиче, без да има схващане за задължителния характер на образованието.

Липсата на средства е сред основните икономически фактори, които допринасят за отпадане на момичетата от училище, без това да е пряко свързано със сключване на брак. При някои бедни семейства момичета отпадат в прогимназиален курс, за да се включат в домакинската работа или в семейните икономически стратегии (напр. събиране на гъби, билки и др.). При семейства на *дасикане рома* от села в регионите на Хасково, Ямбол, Сливен и в Северозападна България липсата на средства е причина за непродължаването на средно образование. **Крайната бедност води в някои случаи до омъжването на момичета, чиито семейства не могат да осигурят прехраната им. Родителите дори считат, че чрез женитба осигуряват по-добра реализация на дъщерите си.** Не може обаче да се говори за пряка връзка между икономическото състояние на семейството и образованието на момичетата в него, ако не съществуват практика за образование на момичета в групата.

3. Разбиране сред ромските семейства и момичета за рисковете от ранна бременност и раждане в детска възраст

Сред общностите на ранната женитба, особено при момичета до 15 години, се гледа като на брак с дете. Момичетата на тази възраст нямат необходимите умения за отглеждане и възпитание на деца. Въпреки това на много места раждането след 16 г. не се счита за ранно. За отглеждането на детето непълнолетните момичета разчитат на своята свекърва.

Но не съществуват страхове сред семействата, че ранната бременност би довела до рискове за раждащото мо-

миче или нейното дете. Докато някои роми са склонни да признаят, че едно непълнолетно момиче не е физически и личностно зряло да бъде майка, повечето смятат, че непълнолетните майки раждат здрави деца и ранното раждане не крие риск за майката или плода. Дори и информацията за вредите от ранното раждане, разпространена от здравни медиатори или организации, не се отразява върху практикуването на детски бракове, тъй като **общностната норма за брачна възраст и чест на момичета надделява над хипотетичния здравен риск от ранна бременност.**

Момичетата биват възпитавани от жените в семейството, че трябва да запазят честта си, но не и по други въпроси, свързани с половото общуване. В общностите практикуващи детски бракове момичета нямат информация и изпитват притеснения да обсъждат теми, свързани с половото общуване.

4. Актьори, фактори и мерки, които допринасят за промяна на практиката

Начинът за промяна е чрез целенасочено (програми и проекти) или естествено (индивидуални случаи) покачване на нивото на образование на момичетата в рамките на общността. Обикновено първоначално едно или няколко момичета придобиват по-висока степен на образование (основно, средно, висше), в противоречие с установените модели в общността, след това стават пример за повече момичета и процесът се масовизира.

При групите, за които ранните бракове вече не са характерни, тази промяна протича с различна степен на интензивност през изминалите десетилетия. При някои групи тези процеси настъпват през 60-70 години на ХХ в., при други след 1989 г., при трети тези процеси още не са настъпили. Като фактори за промяната могат да бъдат посочени: появата на ролеви модели на по-образовани момичета; наличието на местни лидери и общностни центрове, които стимулират развитие на по-високо ниво на образование; десегрегационни процеси и „отваряне“ на училищата към общността; социална мобилност на семейството и живот сред макрообществото (в България или чужбина). Често тези фактори са взаимосвързани.

В резултат на подобни процеси днес в групи и махали, където преди 25 години не е имало нито една жена с висше образование, днес студентките и завършилите висше образование момичета се дават като пример за общността. Затова са необходими инициативи и мерки, които да стимулират появата на „първопроходци“, по удачното определение на Йосиф Нунев,³ в най-високите възможни степени на образование сред групите, при които още се практикуват детски бракове.

Индивидуални актьори, които стимулират подобни процеси, са ромските активисти и лидери, ангажирани с образователна работа в общността, от която произлизат. Част от тези лидери и техните организации са двигателите в процеса на десегрегация. Сред ромите, с които работят общностните и десегрегационните организации, се наблюдава по-висока степен на социална интеграция и по-успешна реализация сред младежите, включени в образователните дейности.

Като фактори на промяната (както и за липсата на такава) могат да бъдат посочени образователните институции, ангажирани с обучението на ромските деца. Дейности и мер-

³ Нунев, Й. 2008. Първопроходецът в ромската общност. (Социално-педагогически и демографски аспекти). София: Фондация С.Е.Г.А.

ки, реализирани в училище, които са насочени към повдигане на интереса на общността към собствената ѝ култура (публикации, проучване на местен фолклор, събития, възпроизвеждащи обичаи) водят до нарастване на самочувствието на ромската общност и изграждат доверие между нея и образователната институция. Участието на роми в учителския колектив и училищното настоятелство, както и тясното сътрудничество между училище и общностна организация са също фактори в посока на повишаване на образователния статус на момичетата и намаляване на детските бракове.

Положително сред част от ромските общности е и влиянието на лидерите в евангелските църкви. В повечето случаи пасторите поощряват вярващите младежи да завършат максималната степен на образование и организират образователни дейности, които подпомагат най-малките в процеса на обучение. Потенциалът на религиозното лидерство може да бъде използван при бъдещи дейности, след внимателна оценка на ситуацията в местната общност.

Мобилността на семейството и животът сред макрообществото в България или чужбина се явява най-често положителен фактор по отношение на нивото на образование на момичетата в семейството. Обучението в училища, които не са сегрегирани или изцяло ромски, запознаването с позитивни модели на макрообществото, дават повече алтернативи за реализация, без да нарушават етническата идентичност. В чужбина семействата не чувстват дискриминация и гледат на образованието на децата си като на социален капитал за интеграция в тази среда.

Сред по-младото поколение родители (между 20 и 40 години) в групите, които практикуват ранни бракове, се наблюдава желание за по-високо ниво на образование на дъщерите/внучките им и по-висока брачна възраст. Това поколение има потенциала да бъде носител на промени, ако бъдат прилагани стимулиращи мерки, които да окуражат родителите в техните намерения.

5. Слаби звена в политиките и практиките на национално и местно ниво

Основните проблеми са свързани с реализацията на предвидените мерки, особено целящите превенция на детските бракове и регламентите на местно ниво. В стратегическите документи и планове за образователна интеграция на ромите **не се поставя нужното внимание върху образованието на ромските момичетата** и мерките, които да ги задържат в училище.

Съществуващата законодателна рамка изглежда изчерпателна като разписване на права и отговорности, но все още **липсва работещ механизъм при прилагането ѝ с участие на всички институции.** В по-голяма част от случаите на отпадащи и омъжени момичета, институциите считат, че това е „традиция на етноса“.

В резултат на активните действия от страна на ДАЗД и сключените две двустранни споразумения, Прокуратурата завежда дела, свързани със съжителства с малолетни майки през последните няколко години. Влезлите в сила присъди са 267 за 2012 г., 387 за 2013 г. Основен проблем в работата на ДАЗД и останалите институции е фактът, че предприетите мерки са след установени нарушения на правата на децата, без да се използва потенциала на разписаните мерки по превенция. **До момента институциите работят чрез механизма на санкциите, а не за превенцията на детски бракове,** въпреки че в законодателството има разписани мерки по превенция на ниво местна и централна власт.

В общините, където се практикуват ранни бракове, липсва ангажираност на местната власт за решаване на проблема. Социалните работници биват възприемани като санкциониращи и бюрократични, а не като предоставящи услуги в полза на общността. Самите работници поради ограничения ресурс и капацитет за робата с общността не успяват да реализират вменената им превантивна работа.

Липсват достатъчно роми в сферите на социалните услуги и образованието. На повечето места участието на роми в училищния мениджмънт и педагогически състав е пренебрежително малко, дори в училищата само с ромски деца.

6. Добри политики, практики и проекти

Превъзможването на практиката на детските бракове настъпва не като резултат от възможните или вече наложени санкции, а като резултат от други фактори като: постепенното масовизиране на по-високо ниво на образование сред ромските момичета и превръщането на завършването на образование във важна част от жизнения цикъл; многогодишната работа на местни организации, базирани в ромските махали, които работят с училището и всички институции; активната роля на училищата в работа

с родителите, организирането на извънкласни дейности, „отварянето на училищата“; мобилност на семейството и трудова миграция в страната или чужбина.

Най-концентрирана е работата на Център за етнически диалог и толерантност „Амалипе“, особено в рамките на проект за превенция на детските бракове през 2010 г. Добри практики могат да бъдат открити в ежедневната работа на общностни организации, тъй като често те допринасят за покачване на образователния статус на момичетата и респективно на възрастта за брак. В местата, където е имало извънкласни дейности, проекти и инициативи, които са отворили училищата към ромските общности чрез дейности, поставящи на фокус ромската култура и традиции, има много позитивни примери на повишаване на нивото на образование на момичетата и доверие между училището като институция и местната общност в лицето на родителите.

Проблемът с детските бракове съществува и сред други ромски общности, особено в съседните балкански държави, а през 2014 г. е специално адресиран на Европейско ниво с доклада Making early marriages in Roma communities a Global Concern (Превръщане на ранните бракове в ромските общности в глобална загриженост) на Форум на ромите и чергарите (European Roma and Travellers Forum) към Съвета на Европа и Платформа на ромските жени „Phenjalipe“ (сестринство).

При анализ на чуждестранния и българския опит като добри практики могат да бъдат открити:

- **десеграционните дейности**, тъй като обикновено включените в тях момичета по време

на началното си образование продължават и средното си образование;

- **извънкласните занимания за децата**, свързани с ромската култура и идентичност, интерактивните и спортни дейности, които правят училището по-привлекателно място за самите деца;
- **изграждането на ролеви модели** чрез работа на успели ромски момичета в общността, каквито са например ромките здравни медиатори и социални работници;
- **по-активното отношение на училищата**, постоянна работа със самите семейства и включване на общността в училищния живот;
- **изграждане на икономически възможности за реализация на жени от общността** с високо ниво на образование.

Примери за успешни дейности от такъв тип има в Монтана (Фондация „Шам“), Община Тунджа, Берковица (Фондация „Наангле - 2001“), Дупница (Фондация „Амала“), Нови Пазар (Женско ромско сдружение „Хаячи“), както и училища, в които са реализирали проекти, подкрепени от Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства към МОН, проекти от типа „втори шанс“, проекти на Център за етнически диалог и толерантност „Амалипе“. Важен момент в работата на общностните организации е, че те развиват дейности според конкретната ситуация в населеното място, махалата и дори според индивидуалния случай на всяко момиче, сключило ранен брак или застрашено от сключване на ранен брак.

Тъй като проблемите са различни сред различните групи и в различните места на живеене, стратегиите за превенция на детските бракове трябва да бъдат също локални, базирани на добро познаване на ситуацията, картографиране на проблемите и предлагане на конкретни решения според ситуацията в общността и населеното място.

ПРЕПОРЪКИ

Осъществяваните мерки трябва да бъдат системни и дългосрочни, а не под формата на проектна краткосрочна дейност. Когато това е възможно, те да се осъществяват от организации/личности от самите общности.

По отношение на държавни институции и власти

- Да се извърши предвидената в Националната стратегия за детето 2008-2018 'карта на проблема' (за ранните бракове) като се използват информационни ресурси като Регистъра на децата, необхванати от образователната система и провежданото от Семейно-консултативните центрове картографиране за идентифициране на деца и семейства в риск, за да се опишат районите, където тази практика е масова. Картографирането да бъде съчетано с дълбочинни изследвания и плътно описание на местната ситуация, за да се предвидят адекватни мерки за превантивна работа;
- Да се осъществят мерките за превенция на ранните бракове и работа с общностите, в които те се практикуват, предвидени в част „Здравеопазване“ на Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите 2012-2020 и на Плана за действие за периода 2011-2015 г. към Здравната стратегия за лица в неравностойно положение, принадлежащи към етническите малцинства.
- Да се включват в стратегиите и плановете за образователна интеграция на национално, областни и общинско ниво приоритети, цели и дейности, свързани пряко с превенция на отпадането от училище на ромски момичета поради ранни бракове;
- Да се подпомогнат властите на общинско, областно и национално ниво да осъществят планираните дейности по превенция на отпадането от училище на ромските момичета, чрез оценка на ситуацията в местните общности и разработване на конкретни мерки по превенцията, които да дават решения, адекватни на съществуващите проблеми;
- Да бъде включван въпросът за образователния статут на ромските деца и ромските момичета в стратегически политически документи, касаещи общообразователната система, като се постави специален акцент върху отпадането поради детски бракове;
- В разработваната от ДАЗД Национална стратегия за превенция на ранните раждания да се постави акцент върху превантивните мерки и работа с общността, а не върху засилване на санкциите и наказанията;
- В плановете за подобряване на достъпа до образование да бъдат включени мерки за реинтеграция на отпаднали поради брак момичета, които желаят да продължат образованието си (има много случаи на сключили детски брак момичета, които се развеждат, заживяват отново с родители си и имат желание да продължат образованието си);
- Да се направи експертна оценка на ефекта върху децата майки от предвидените санкции и промени в Закона за социалните помощи за деца;

- Да се изготвят програми и създадат ръководства за изграждане на капацитет сред социални работници и служители в институции на местно ниво за превантивна работа по отношение на детските бракове и отпадането от училище сред местните ромски общности, като се работи и за отпадане на все още съществуващия стереотип, че „детските бракове са ромска традиция“;
- Да се стимулира участието на роми в социалните услуги на местно ниво, които да бъдат разпознавани от местните общности като част от самите тях. Към момента системата на социални услуги работи чрез механизма на санкции, прилагани от държавата, и се разпознава от ромите в негативна светлина, а не като представяща услуги за общността, към които има доверие, и към които се обръщат при проблеми;
- Да се обвържат всички социални помощи с посещението на училище до 16 годишна възраст (*предложение от всички местни социални работници и някои активисти на местно и национално ниво*).

По отношение на образованието

- Да се проведе обществена медийна кампания за представяне на ромски момичета, които продължават своето средно образование (координирана от УНИЦЕФ във възможно сътрудничество с НМД, и с подкрепата на Посолството на Кралство Норвегия, Посолство на САЩ, и др. мисии, които имат или са изявили интерес за подкрепа на подобни инициативи);
- Да се стимулира повишаване на образователния статут на ромските момичета чрез въвеждане на стипендиантски програми за момичета, особено за обучаващи се в гимназии и университети (Структурни фондове, бюджет на МОН) – така ще се увеличат момичетата, които стават пример за други момичета от общността;
- Да се разработят стипендиантски програми за обучението на роми във висши учебни заведения по специалности Педагогика и Социални дейности – тяхната реализация ще осигури социални работници и педагози, които ще работят в и за своите общности;
- Да се стимулират училищата да реинтегрират момичета, които са сключили детски брак и вече са разведени;
- В местата с особено висок брой на ранни бракове, да се разработят дейности и инициативи за работа с родители на деца в прогимназиалния курс, които да свържат възрастното поколение от махалата и училищната институция под формата на „работилница за родители“, „на кафе с бабите“, „изучаване на традициите“. Целта да бъде изграждане на доверие между училището и местната общност, което да бъде отправна точка към обсъждане на проблемите с образованието на техните дъщери;
- В местата с особено висок брой на ранни бракове, да се разработят програми за извънкласни дейности в прогимназиалния курс под формата на младежки клубове (спортни дейности, рисуване, танци, училищен парламент) за ромски момичета, включително едnodневни екскурзии до близки населени места с туристически и исторически забележителности, които да бъдат обезпечени от специален фонд (като структурни фондове, бюджет на МОН);
- В настоятелствата на училищата с предимно ромски ученици да бъдат включени роми от общността и по-специално ромски жени;
- Да се въведе обучение по сексуално и репродуктивно здраве като част от общообразователната програма.

По отношение на общностите

- В зависимост от местните условия, да се разработят мерки за създаване на референтни модели на образовани момичета в общността: в общности, където малко момичета завършват основно образование (Нова Загора, Стара Загора, *голи цигани* в Сливен и Сливенско), да се разработят мерки за стимулиране на завършването на поне 10-20 момичета чрез идентифициране на семейства, работа със семействата, помощ за момичетата; в общности, където максималното ниво на образование е основно, да се подпомогнат 10-20 момичета да завършат средно образование чрез работа със семействата, стипендии, педагогически съвети;
- Да се засили дейността на общностни организации с капацитет и дългогодишна работа по образование на ромската общност да развият младежки дейности и адекватни на местните нужди мерки за работа с местната общност, така че да бъде повишен образователният статус на ромските момичета (Например Фондация „Наангле 2001“ в Берковица, евангелски църкви в Сливен);
- В местата с особено висок брой на ранни бракове, в които не действа общностна организация, да се стимулира създаването на формални или неформални организации от ромски жени, като се черпи опитът и модела на Женско ромско сдружение „Хаячи“;
- Да се осъществяват дейности, свързващи местната общност и училищата чрез форми от типа „родителски клуб“ и дейности, свързани с културата и традицията на местната общност като целта е да се изгради доверие. Подобни успешни примери има в училища, в които е имало проекти за целенасочена работа с родители (може да се ползва опитът на ЦОИДУ-ЕМ). Проекти от типа „втори шанс“ също са отворили училищата към местната общност, в резултат на което се повишава посещаемостта на ромските деца;
- В общностите, където поколението на възрастните жени взема основните решения по отношение на бракове и развитие на момичетата, да се започне системна работа с тях под формата на неформални разговори - „клуб“, „на кафе“, в които да се обсъждат теми от живота, и деликатно да се водят разговори за брачната възраст, вредите от детските бракове и ранните раждания, възможностите за развод при ранен брак, ползите от образование и др., като се дават положителни и негативни примери от местната общност (да се използва и пригоди подхода на Женско ромско сдружение „Хаячи“ / СКЦ – Нови Пазар за работа с възрастни и млади жени). Това може да бъде реализирано само с участието на активна местна организация в общността и жени от самата общност;
- В общностите, където решенията за продължаване на образованието и сключване на брак се вземат предимно от младите, да се стимулира създаването на младежки клубове, като се осъществяват срещи, неформални беседи и др., които да ги срещат с образовани млади жени от местната общност, които са реализирани професионално, но имат и семейство;
- Да се проведат пригодени към общността форми на кампании, които разясняват, че образованието до 16 години е задължително и сключването на детски бракове е забранено и какви са предвидените в законите санкции;
- В общностите да се провеждат пригодени към общността форми на дебати и срещи с институции – полиция, местна власт, прокуратура, ОЗД, на които да не се вменява вина или да се заплашва, а да се правят разяснения защо детските бракове не са разрешени, като се дават положителни примери от познати ромски общности. По този начин в общността ще бъде осъзнато, че детските бракове са обществен проблем, чието преодоляване не води до загуба на идентичност. Да се дават практически ползи, свързани с образованието – учат се езици, което би могло да улесни миграцията в чужбина, дипломата дава възможности за професионална реализация в местен бизнес и др.